گوڵزاری هونەری هەورامان

دارا محەمەد هەورامی
(سلێمانی)

(٢ - ٢)

ئافـرەتێکی شـاعـیـر، مـەسـتـوورەیی ئەردەڵانی، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستـان هەڵکەوتبێ شیعری بڕگەیی، یان شیعری خۆمالّی نووسیبێ، ئیدی چۆن ئەو فەرهەنگ و هونەر و ئەدەبە بەرەو لووتکە بەرەو ڕۆژ، بەرەو ئاسـۆی گـەش، بەرەو کـاروانی نەبڕاوە، پێـشـەنـگ نابێت؟ ئەو ئاوازانەی، کە ئاماژەم بۆ کردن، ئەوە گوڵزاری هەورامانە، بەهونەر و ئەدەبەوە دەبێتە سەرچاوەیەکی هەمیشەیی بۆ وڵاتان، چونکە هونەری ڕەسـەن، نـیـشـتـمـان بەرەو ناسنامـەی نەتەوەیی، ئاوێنەی ڕیالیـسـتی دەناسـێنێ، وەجاخی ئاواز و گـۆرانی، ڕۆشن و پێـشکەوتوو دەبێت، سـەرچاوەکـانیش بەشـا ڕێگەی ڕاسـتـودروست، هەنگاو بەهەنگاو بەرەو ئاسـۆی بڵند دەڕوات، چونکە ڕێگەی چەوتی لێ نابێـتـەوە. ئەو ئاوازە ڕەسـەنانە، کـە ناوم هێنان، هەمـوویان ئەوە دەسـەلمێنن، کـە هونەر گـیـانی ئازادی و مـرۆڤـایەتی هەمـوو جـیـهـان پەرەی پێ دەدات، چونکە هونەر پەیامی یەکـسـانی و ئازادییـە بۆ هەمـوو گەلانی گێتی.

ئەو کارەش بەهونەرمەندی بیر فراوان و بەنەشێواندنی ئاواز و گـۆرانی ڕەسـەنی وڵات، ئەو گـیـانی تەبایی و بەهۆی هونەرەوە لە سەرانسەری هەمـوو وڵاتانی جـیـهـان پەیڕەو دەبێت، هەموو جـیـهـانیش ئاشـتی بالّی بەسـەردا دەکـێـشـرێت، چونکە هونەر پەیامی یەکـسـانی و مـرۆڤـایەتیـیـە، هەندێ خـاڵی هاوبەش هەن لە هەمـوو هونەری جیـهاندا، بۆیە هونەرمەند دەبێت ئاواز و هونەری خـۆی بەزەریفی نـیـشـان بدات، چونکە سـەرمـایەی لێبوردوویی خۆشی هونەرە، هەروەها هونەر، هونەرمـەند پەروەردە دەکـات. لەو ئاوازانەی کە لەهەورامـاندا هەن، هەر هەمـوویان زێدزادەی خـاک و خـۆڵی خـۆیەتی.

هەرچەندە ولاتانی دراوسێی کورد زۆر هەوڵیان داوە، هونەری ولاتی ئاریانقاچەکان بسڕنەوە، بەڵام هونەری ئێمە بەهەموو بەشەکانییەوە، بەرگری لە سەرانسەری ئەو ولاتەدا کردووە، جا ئاوازی ئەڵڵاوەیسی، یان هەر ئاوازێکی ڕەسەنی دی کوردستان بێت، چونکە هونەری ولاتی ئێمە تایبەتمەندی خۆی هەیە، بۆیە ژاوەژاوی داگیرکەران قبوولّ ناکرێت.

لەم دواییەدا ڕایەک هەبوو ئەڵڵا وەیسییان وەک گۆرانی، یان مەقامی کوردی وەلانابوو، ئێستا گفتوگۆی وا هەیە کە ئەڵڵا وەیسی مەقامی ڕەسەنی کوردی نییە؟ با شتێکی دی لەو بواره باس بکەم، بەقەناعەتی عەرەبەکان کە هاتن عێراقیان لەدەست ساسانییەکان دەرهێنا، خۆت دەزانی ساسانییەکان کشانەوە، چوونە (نەهاوەند)، هەموو ئەو ولاتەی دەوری بەغدایە و خەتی کە کورد و فارس پێک دەگەن لەخوار کەرکووک ئەو خەتە چۆڵ بوو لەفارس، تا کورد ڕژا، بەرەو خوارتر چوو، نیشتمانەکەی بەرفراوانتر بوو، ئینجا لێرەدا مەبەستم یەک شتە، ئەوەی سەرنج بدات لەهەموو گۆرانی کوردی ڕۆژئاوا و باکوور، زەنگوڵە هەبێ لەو خەتی تەماسی وەختی خۆی لەبەینی فارس و کورد هەبووە، لەباشووری (کەرکووک) و (خانەقین) تەنیا لەوێ ئەو زەنگوڵەیە هەیە- مەسعوود محەمەد» (٢٦)

تەماشای گۆڤاری (ڕامان)ی ژمارە (١٧)ی ساڵی (١٩٩٧) لاپەڕە (٦٨) بکە، هەرچەندە لاپەڕەکانی مێژوو هەڵبەدەینەوە، ئەوە چەند ئاواز و گۆرانیمان لەلایەن ئەو شاڵاوەی عەرەب کە هاتوون، ولاتی کوردانیان داگیرکردووە، هەرچی ئاواز و گۆرانی ڕەسەنمان هەبووە، بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون، بەڵام بەرگری و بەرهەڵستی هونەری ڕەسەن، بەو شاڵاوەشەوە نەیانتوانیوە ئەو ئاوازانە لەفەرهەنگ و کولتووری گوڵزاری ولاّت بسڕنەوە.

«ئەڵڵاوەیسی و خاوکەر و تێکەڵکێش و ئای ئای و خورشیدی ئا لەوانەدا، زەنگوڵە هەیە کە هاوسێیە فارس کاریگەری هەبووە، تۆ بەوە بڵێی ڕەسەن نییە تێی ناگەم و ئەمنیش ئاوای تێ بگەم کە هێندە ڕەسەنە، چونکە زەنگوڵە لەگۆرانی کوردی لەو ناوچەیە بووە کە کوردو فارس بەهاوسێیەتی پێش هەزار و سێ سەد ساڵ تێیدا ژیاون.» (٢٧)

تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەڕە (٦٨).

هەرچەندە هونەر و ئاواز و گۆرانی ئەو کەڵە نووسەرە بەزەنگوڵە ناوی دەبات، دیارە فرە بەباشی لەهونەری نەتەوەکەی تێگەیشتووە، چونکە وشەی (زەنگوڵە)ی بۆ گۆرانی، یان ئاوازی ئەڵڵاوەیسی داناوە، ئەوەش دیاری دەکات ئاواز و گۆرانی ڕەسەن هەردەم وەک زەنگوڵە لەقورگی خاوێندا دەلەرێتەوە. لەهەمان کاتدا ئاوازە بەرزە چڕەکان، سیاچامەکان و هۆرە و لاوک و حەیران، هەر هەموویان وەک: زەنگوڵە هارمۆنی و سپرانۆ هەردەم لەگەرووی هونەرمەندی ڕەسەندا موتوربە دەبن و گەشە دەکەنەوە. ڕەسەنایەتی خۆیان هەردەم وەک: زەنگوڵە لەشاخ و دۆڵ و گوند و شارەکاندا ژیاری و شارستانی نوێ دەکەنەوە.

ئاوازی هۆرە، یان سیاچامەکان لەتوانایی هەموو گۆرانیبێژێکی وڵاتدا نییە، بەڵکو هونەرمەندی تایبەتی خۆی هەیە. هەموو گۆرانیبێژێک هۆرەچڕ، یان سیاچامانە چڕ نییە، چونکە ئەو ئاوازانە سروودی ئایینی نەتەوەی ئاریانقاچەکانە و بەشیعری تایبەتی دەوترێن، کە شیعری گاتاکانە، ڕاستە ئێستا ئەو ئاوازانە بەشیعری شاعیران و شیعری فۆلکلۆری دەچڕێنەوە، بەڵام لە بناغەدا سروودی ئایینی زەردەشتین و باسی یەکتاپەرستی ئاهورامەزدا دەکەن. ئەوەش، موغەکان، واتە پیاوە ئایینییەکان، ئەو ئاوازانەیان لەبەردەم ئاتەشگەکاندا چڕاندووە، بۆیە پیرۆز ڕاگرتنی ئەو سروودانە، ئەرکی هونەرمەندە ڕەسەنەکانمانە. هەر میللەتێک، یان هەر گەلێک، یان هەر نەتەوەیەک پابەند بوون و پیرۆزی خۆیان بۆ ئەو بەها بەنرخانەی خۆی دەرنەبڕێ و بەسیمبۆلی نەزانێ، ئەوە گومانی تێدا نییە، بەرەو هەڵدێرو پووکانەوە هەنگاو دەنێت، بۆ نموونە، سروودی گاتاکان، چوار بنەما موزیکییەکە (سیاچامەکان، هۆرە، لاوک، حەیران)، هەروەها هونەر دەبێتە ناساندنی هەموو گەلان لەجیهاندا، هەروەها هونەر بەهەموو بەشەکانییەوە، هونەرێکی کراوەیە، بەڵام دەبێت پەلوپۆ بهاوێت و هەموو دەرگاکانی بەشێوازی فراوان هزر و بیری ئەو نەتەوەیە بەپێشکەوتوویی نیشان بدرێت، چونکە هونەر بەرگری لەمانەوەی زمان و ساغ کردنەوەی ئەو دەقانە دەکات، کە گیانی ئەو ئاوازانە، بەڕەهەندێکی نەتەوەیی، بەرقەرار دەبێ، دوور لەپاشکۆیی ئەم لاو ئەولا، ئەو هونەرە هەر بەمۆرکی ڕەسەن و فۆرمەلەی ئەو

زمـــانه زیاتر برەو پێ دەدات. کـــەواتە بوونی هونەر فـەرهەنگ و کـولتـووری نەتەوەییـمـان دابین دەکـات، هەروەها هەردەم هونەر لەو کـاروانەی کـە بەرێی دەکـات، هەمـــوو دەم هەنـگاوەکـــانی بۆ نوێ بـوونەوە بەرەو فـــۆرمـــەلەیەکی ڕەســـەن، ئاخـیـــوەرێکی مـــۆدێرن بۆ پاشـــــەڕۆژێکی هونەری لەبـن نەهاتوو، بۆ زمـــانی مـرۆڤـایەتی، ئازاد و سـەربەست دەکـات «گـرنگی فـۆرم لەلای هونەرمەندی مۆدێرن تێ بگەیت بەلای ئەوەوە بڕوا پێکراویی ئاماژەگەلی بەرهەم، واتە گەڕانەوەی (بەرهەم) کـە دەبێـتـەوە بەشـێـوەیەکی بەردەوام فـۆرمی بەرهەم بەبایەخێکی زیاتر پەیدا دەکـات ئەو هونەرمـەندە بایەخ بەفۆرم دەدات و زیاتر بایەخ بەهەڵبژاردنی بابەتی پرێست دەدات...» (٢٨). تەمـاشای هەقـیـقـەت و جـوانی بکە، لەلاپەڕە (٥٢).

ئاواز و دەقی شیـعری و مـوزیکی پلان بۆ دانراو، ئەوە دەبێـتـە ڕاژەگـەلی هەمـوو ئەو ئـاوازانەی کە تا ئێـسـتـا بە بەرهەم نەهـاتوون، بەڵام بەڕۆڵێکی ئەو مـوزیکژەنانە، کە لەهونەری خـۆیان تێ دەگـەن، ئەوانە زیـاتر لەفـۆرمـەلەی هونەری نەتەوەیی و مـرۆڤـایەتی وەک ئاوێنەی ڕووتەخت هەمـوو بوارەکانی هونەر دەردەکەوێت.

«نمـوونەیەک لەم خـــاڵە دەتـوانێ لەبەرهەمـــەکـــانی مـۆسـیـقـازانێک بەدی بکەیت، کـە لەدەسـتـپـێکی سـەرهەڵدانی مـۆسـیـقـای مـۆدێرن، بازنەیەکی پێکەوە بەستنی لەنێوان دوایین پرێشکەکانی مۆسیقای ڕۆمانێک و بەرهەمـەکـانی شـۆئێنبـێـرگ دروست کـرد.» (٢٩). تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەڕە (٥٣).

ئەم بۆچوونە بەباشی بۆی چووە، چونکە بایەخـدان بە سـەرهەڵدانی هونەر و چۆنیـەتی بەکـارهێنانی شـیـعـر و ئامێـتـەکردنی لەگەڵ موزیکدا دەبێتە داستانێکی واقیع و ئەو سـاتەش مـرۆڤ تێـدەگـات، کـە هونەر و ئاواز سـەرمـایەگـەلی ئەو هونەرمـەندانەیە، کـە بەگـیـانی واتای هونەر بەرەو پێشـەوە دەبات، ئەو کـاروانە بەردەوام دەبێ. لەهەمـان کـاتدا هونەر ئەگـەر ڕەخنەی بنیـادنەری لەگـەڵدا نەبێت، ئەوە کـــاروانی هونەر بەباشی هەنگاوەکـــانی ڕاسـتـرەو نابن، بەڵام ئەگـەر هونەرمـەند باوەڕی بەڕەخنە هەبێت، ئەوە هونەرەکـەی پێـشـکەوتوو دەبێت. (شـیـلەر جوانی بە «ئازادی فـۆرمی سـەرهەڵدان ناساندووە»، واتە ئازادی بەو چەشنەی کـە لە جـیـهـانی هەست پێکراوی فـۆرمـەلەکـانی سـەرهەڵدانی بەیان دەکـرێت هەمـوو سەرهەڵدان دەروەسـتە، بەڵام جوانی «بەستراو بەشتێک نییـەو یەکـلاکەرەوەی خـۆیەتی»... باسگەلی نامەکـانی شیلەر کە ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێ، تازەیی خۆی پاراستووە ئەو چەمکەیە کە لە «فـۆرم» دەیدات بەدەستەوە..) (٣٠) تەمـاشـای هەمـان سـەرچاوە بکە، لاپەڕە (١٩٧) هونەرمـەند لەڕووی مێژوویی و بواری کۆمەڵایەتی و ئەو چەمک ئاوازە کـە هونەرمـەند ئامـادەی دەکـات، دەبێ زۆر بەئاگـاییـەوە هەڵسـوکـەوت لەگەڵ دەق و ئاواز و شـیـعـر و مـوزیک بکات، چونکە جـەمـاوەر دادی حـەق و ناحـەق دەدات بەسـەر هەمـوو بواڕە هونەری و ئەدەبیـیـەکـاندا. هونەرمـەند کاتێک ئاوازی دەڤـەرێک دەچڕێتـەوە، دەبێت ئاگـای لەفـۆرمـەلەی ئەو دەڤـەرە بێت، بۆ نموونە ئاوازی (ڕازیانە ڕازیانە) هەندێ کـــەس وتوویانەتەوە، بەڵام فۆرمەلەکەیان تێکداوە، ئەوە نەوتنی باشترە، وەک ئەوە وایە فـەرهەنگ و ئاواز و گـوڵـزاری هەورامـانت چەواشە کـردبێت، نەک ڕاژەگـەلی ئاواز و گـۆرانی دەڤـەرەکـەت کـردبێ، بۆیە ڕەخنەگری هونەری هەبێت، لەهەمـان کـاتدا دەبێت ئاسـایشی نەتەوەیی هەبێت بۆ ئەوەی چیـدی ئاواز و گـــۆرانی نەشـــێـــوێنرێ، یان ئاوازی (بەناز بەناز) بەسـەقـەتی وتراوەتەوە. ئەم ئاوازە لەسـالّی (١٩٧٨) بەدەنگی خۆم لەگەڵ تیپی موزیکی (مەولەوی) و تیپی خانەی پێگەیاندنی (مامۆستایان) بەشیعری فۆلکلۆری بەدوو جـۆرە هەڵپـەڕکێ هەڵپـەڕکێی (فـەتاح پاشایی و) هەڵپـەڕکـێی (چەپی) لەگـەڵ کـیـژان و کـوڕان بۆ کـێش کردووە، ئەو ساتە زۆربەی کەس ناوی ڤیدیۆ و کلیپیان نەدەزانی، ئەو گـۆرانیـیـەم لە تەلەڤـزیۆنی کـەرکـووک، بەباشی بەدەنگ و ڕەنگەوە بەجۆری فرە باش تۆمارکرد، ئەمەش دەقی شیعری ئاوازەکەیە:

«ئای بەناز بەناز پەروەردە
با بارۆ شەمااڵ بۆی تۆ لەو هەردە
ئارۆ تەماشاو باڵاو تۆم کەردەن
عەیبم نەدیەنۆ دەینم بەگەردەن
ئای بەناز بەناز، بەناز پەروەردە
بابارۆ شەمااڵ بۆی تۆ لەو هەردە
ئالارو لەنجە گردم بەدڵا
ڕۆتت وەک سۆنە قامەتت گوڵا
ئای بەناز بەناز پەروەردە

بابارۆ شەماڵ بۆی تۆ لەو هەردە
مەمکت شەکرەسێو، یان لیمۆی کاڵا
یاخۆ شەمامەی زەردی بێ خاڵا
ئای بەناز بەناز بەناز پەروەردە
یا بارۆ شەماڵ بۆی تۆ لەو هەردە
شەماڵ لێداوی زوڵفت شێواوە
ئەر مەنعم ناکەی ماچت کراوە
ئای بەناز بەناز بەناز پەروەردە
بابارۆ شەماڵ بۆی تۆ لەو هەردە» (٣١)

فۆلکلۆری هەورامان، (دەسنووس) دارا محەمەد:

ئەم ئاوازە ڕاستە شیعرەکەی فۆلکلۆرە، بەڵام وەک داستانێک باسی ئەو کێژە دەکات، کە ڕژێمی پێشووی عێراق گوندی (بەڵخە)ی هەورامانی وەک هەموو گوندەکانی وڵات وێران و سووتماک کرد، منیش ئەو ئاوازەم بۆ تەلەڤزیۆنی کەرکووک تۆمارکرد، دیارە هونەرمەند زیاتر هەستی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەر و مرۆڤایەتی دەکات، چونکە هونەر سەرمایەیەتی، هونەریش سەرمایەی هەموو وڵاتێکە.

هونەری گۆڵاری هەورامان، ئەوەندە جوگرافیای پەرشوبڵاوە، دەتوانم ئەو ڕاستییە بە باشی بۆ مرۆڤی ڕۆشنبیر و هاووڵاتیانی وڵات بخەمەڕوو، ئەوەش بەنموونە شیعربێژەکانی شاعیرانمان کە هەموویان بەئاریانڤاچ قسەیان کردووە، شاعیری دەڤەری بەختیاری فرە بەباشی شیعری وتووە.

شارق (میرزا قولی شارق) بەختیاری: ئەم شاعیرە بەختیارییە و لە هەرسێ ژیاوە و بەشاعیری عیرفانی ناوبانگی هەیە، ئەمەش نموونەیەکی هۆنراوەکانیەتی:

«هەقش وەدەستەن.....
یاران ئەو شەخسە، هەقش وەدەستەن
ژەقەیدی دنیا، تەمام تەمام وارستەن
ژەجامی بادەی، ویلایەت مەستەن
وێنەی شەش دەریش، تەمام بەسنەبۆ
وەتیر شەفەی، شەیتان خەستە بۆ
مەردی هەقی ئەوەن، تەرکی دنیاکەی
پەی دیاری هەقی، پیری پەیداکەی
دەس دەی وەدامان، پیری باکەماڵ
هەمنشین مەبۆ، چەنی ئەهلی حاڵ
ژە وەسواسەی نەفس، نەکەی ئەندێشە
نەخڵی کیبر و حیرس، کەنۆت ژەپێشە» (٣٢)

تەماشای ڕەسەنایەتی زمانەکەت بناسە، لاپەڕە (٢٢)

ئەم پارچە شیعرەی ئەم شاعیرەی دەڤەری بەختیاری فرە بەباشی بۆ ئاوازی عیرفانی دەلوێت، چونکە دنیا و پیر بوونی مرۆڤ و چەمانەوەی مرۆڤ بۆ پیری و مرۆڤ دەگاتە قۆناغی کاملّ بوون، ئەوەش وا بەو مرۆڤانە دەکات، کونجی قەناعەت پەناگا و لانکەیان بێ، مەرج نییە عیشقی عیرفانی، مرۆڤ ڕوو لەنامۆبوون بکات، ئەو عیشقە عیشقی یەزدانییەو لەمێژەوە لەهەورامانداا سەری هەڵداوە، لە هونەری گوڵزاری هەورامان-دا فرە بایەخ بەو بواره خاوێنە دراوە. هەر لەدەڤەری بەختیاریەوە گوڵزاری هونەر و ئەدەب بەرەو زەنگنەی گەرمیان ئاراستە دەکات و شاعیرێکی تری ئەو دەڤەرە محەمەد ئاغای زەنگنە، دەبێتە ڕازاندنەوەی گوڵزاری هەورامان. «محەمەد ئاغای زەنگنە هاوچەرخی ئەمیر (میر) ئەحمەدی زەنگنە بووەو ماوەیەک لەژێر دەسەڵاتی ئەودا بووەتە فەرماندەی سوارەکانی میر و پاشان ڕووی کردۆتە ئێران و لەکۆتایی چەرخی دوازدەدا، کۆچی دوایی کردووە، ئەمەش وێنەیەکە لەهۆنراوەکانی:

«میرزام سیاسەنگ، میرزام سیاسەنگ
میرزام وەدەس تۆ، دڵ وەسیاسەنگ
میرزام ئاوەردی، سەنگی سەرد وەدەنگ» (٣٣)

تەماشای هەمان سەرچاوەی پێشوو بکە، لاپەڕە (٢٣).

پشکنین بۆ ئەو شاعیرانەی کە شیعریان بەزمانی (ماچۆ) فەرمووە، زۆر زۆرن، کە ئەمڕۆ لەتەواوی ناوچەکەدا ئەو شاعیرانە لە ئەدەبی وڵاتدا بەرچاو دەکەون. بەشێوەیەکی ڕۆشنتر ئەو شاعیرانەی ئاریانڤاچ زەمین لە سەرانسەری نەخشەی گەورەی کوردستان، ئەدەبیاتی ئەو شاعیرانە کە فەسەرە لەشیعری زەریف و لەسەر کێشی خۆمالّی ڕەسەن، کە لەسەردەمی میراتییەوە، قەڵغانپارێزی ئەو فەرهەنگ و ئەدەب و هونەرەی گوڵزاری هەورامان بووە. «ناوچەکانی ئارێز لەڕۆژئاوای سنەوە ڕێگای سنە بەرەو مەریوان و سەختترین و سادەترین جێگای ناوچەی سنە دەژمێرێ، بەوەی کە بەزووترین کات، ئا لەوێ ئەو کەلی (ئارێز)ـە، بەفر دەیگرێ، ئەمەش دەبێ (ناوبەناو) بەهۆی بڕینی ڕێگای ئۆتۆمبێل بەرەو مەریوان، ئەمانە بەناوچەی

ئاریزانت لەقەڵەم دەدرێن، کە بەواتای (زێدی ئاری = نیشتمانی ئاریی) دێ.» (٣٤) تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەڕە (٥٣)

گرنگی فەرهەنگ و ئەدەبی هونەری هەورامان لەوەدایە ئەگەر هەوڵ بدرێت ئاواز و گۆرانی ئاریزانتەکان، یان ئاریانئاچەکان هونەرمەندێک بڵێیت بەوتنی گۆرانییەکە شەقڵ و مۆرکی ئاریانئاچەکان دەردەکەوێ.

لەدەفتەری باواناوس و ئەو دەفتەرانەی فەرهەنگ و ئەدەبی یارسان، دیسان شاعیران شیعریان بەهەورامانی فەرموو و ئاوازی سیاچامەکانیشیان بەو شیعرانە چڕیوەتەوە، ئەدەب و فەرهەنگی یارسانیان بەکارهێناوە، چونکە ئەو ئەدەب و هونەرەش نوێکەرەوەی فەرهەنگ و ئەدەبیاتی زەردەشتییە، کە لە زەینەی ئاریانئاچەکان فەراهەم هاتووە. «بابە ناوسی جاف (٤٧٧ کۆچی....؟....) بابا ناوس، ناوی (برایم)ـە و بە(بلە) بانگ کراوە و ناوبانگی بووەو (ئەحمەد)ـەو خۆیشی لەدووانەیەکیدا ئەمە ڕوون دەکاتەوەو دەڵێ:

«نامەمەن بلەو شۆرەتم ناوس
بابۆم ئەحمەدەن ساحیب جاوکوس
پێکانم وەسەر جوقەی پرتاوس
زاتی سوارەنان چەنی کەیکاوس» (٣٥)

تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەڕە (١١٤).

ئەگەرچی لێرەدا، واتە لەم هۆنراوەیەدا، وەها دەردەکەوێ کە ناوی خۆی و ناتۆرەی خۆی و باوکی دەخاتەڕوو، پتر مەبەستی ئەوەیە تێمان بگەیەنێ، بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، کە ئەم (بابا ناوس) لەدەمی (کەیکاوس) شای کەیانیشدا هەبووبێ، ئەو کاتەش وەک سوار (زاتی سوارەی مەولا) سوار بووەو پەڕی تاوسی ڕەنگامەش بەکلاوی جەنگەکەیدا کرابێ... گرنگ لەوەدایە ئەم جۆرە شیعرانە بۆ ئاوازی گۆرانی زۆر بەباشی لەگەڵ ئامێری تەموور سەنگ کێشی تایبەتی خۆی هەیە، بۆ ئاوازە بەرزە چڕەکانی سیاچامەکان، چونکە شیعر هەوێنی، یان ئامیانی چێژو هەموو دەقەکەیە، کە هونەرمەند دەیکات بەگۆرانی، چونکە چەندە ئاوازەکە جوان بوترێ، ئەوەندەی تر گۆرانییەکە چێژی لێ وەردەگیرێ و دەبێ شیعر بەواتا شیعر بێت، واتە هەموو بوارەکانی ئەدەبی تێدا بەدی بکرێت، واتە لەڕووی جوانی پاییز و کورت بڕی و لێکچووواندن و خوازەو درکە هەموو بابەتە ڕەوانبێژییەکان کۆ بکاتەوە، چونکە ئاواز و گۆرانی چەندە شیعرەکەی جوان بێت لەڕووی ئەو بابەتانەوە، کە باسم کردن، (ئەدا)ی ئاوازەکانیش، ئەوەش کارێکی دیکەیە، کە پێویستە هونەرمەند زۆر بەئاگاییەوە، ئەو هەموو بابەتانەی، کە بۆ ئاوازەکان پێویستن فرە بەزەریفی دەبێت جێبەجێیان بکات.

لە (دەفتەری شنرۆێ)دا بەم شێوەیە هاتووە:

«هۆنراوەکانی باوا سەرهەنگی دەودانی هەورامی ڕەسەنن و لەچوارچێوەی دە برگەیی فۆلکلۆریدا دەرنەچوون و دوو نیوە دێڕی یەکەمی دووبارەی یەکترین، یان ناوونیشانی هۆنراوەکەن، دوانەیەکی دیکەی باوا سەرهەنگی دەودانی:

«سەرهەنگی دەودان، سەرهەنگی دەودان
ئەز کەنامەن، سەرهەنگی دەودان
چەنی ئێرمانان، مەگێلم هەردان
مەکۆشم پەری، ئایینی کوردان» (٣٦)

تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەڕە (٩٢).

ئەوەندە گوڵزاری هونەری هەورامان دەوڵەمەندە، بەهەزاران سەرچاوە هەن، کە باسی ئەو فەرهەنگە دەکەن، وشەی ئێرمان لەهۆنراوەکەدا هاتووە (یەکگرتوو، دۆست، بەندە، ناوی فریشتەی ئارامش و ئاشنایی و دۆستییە، لە ئاڤێستادا) بەشێوەی (ئەیریەمەن = airyaman) هاتووە، ئەمەش لەگاتەکاندا، بەواتای گرووپی پێشەوای ئایینی بەکارهاتووە.. تێکۆشان بۆ نوێ کردنەوەی ئەو هەموو دەستەواژانە: ئەوە ئەرکی نووسەران و لێکۆڵەرەوانە، ئینجا هونەرمەندانیش ئەرکیان (ئەدا) کردنی ئەو هۆنراوانەن، کە لەو ئەدەب و هونەرەدا پەنگیان خواردووە، بەشێوەی زۆر باش لەڕاژەی هونەر و ئاواز و گۆرانیدا بەکاری بهێنن. دیارە هونەر بۆ هەموو مرۆڤ و دەوروبەرەکەی زۆر گرنگە، چونکە چۆن هونەرمەند و نووسەری ڕەگەزی مێش وەک: هاوتا بەرانبەرەکەی بەشداری کردووە.

«خاتوو جەلالێی لورستانی (٣٨٠-؟ - ک) ئەم شاعیرە دەستێکی بالای لەسێ بواردا هەبووە، ئەوانیش ئاوازدانان - شیعردانان - موزیک ژەندن، بەتایبەتی لەبواری تەمبوور ژەنیندا، لەبەر دەرگای تەختی شاهخۆشێنا تەمبوور و ئاوازی چڕیوە:

«یاران پەریێ بۆ، یاران پەریێ بۆ
زاریکەت چەنی بولبول پەریێ بۆ
ئەز و لەنان، ئامام وەلاتی تۆ
ئانە نەپەقان، وێم وستم جەنۆ» (۳۷).

تەماشای هەمان سەرچاوە بکە، لاپەرە (۹۳).

لە (دەفتەری شنرۆێ)دا، ئەم هونەرمەندە، ئەم شاعیرە زۆر شیعری هەیە، کە لەبارەگای شاهـ خۆشێنا، لەو دەفتەرەدا باسی ئەوە دەکات، کە مرۆڤ و دەوروبەرەکەی چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ شیعر و هونەر دەکەن؟ یەکسانی و دادپەروەری لە دەڤەری هەورامانداا لەگەڵ ئەو مرۆڤانەی کە هونەرمەندن زۆر بەباشی رێزیان لێ دەگیرێت، چونکە مرۆڤی هونەرمەند، واقیعی میللەت و نەتەوەکەی لەهونەرەکەیدا ڕەنگ دەداتەوە، هەروەها هونەر هەوڵ دەدات هەموو مرۆڤ دڵخۆش بکات و ناهێڵێت مرۆڤ بەرەو هەڵدێر بڕوات و دیاردەی شاراوەو بزربوون لە جەنگەڵی تاریکی دەخاتە بەر ڕۆشنایی و هەموو مرۆڤەکان ئاسوودە دەکات. لە هونەری گۆڵزاری هەورامانداا، هونەرەکەی لەسەر بنەمای خۆشەویستی ڕوحی و بەهای مرۆڤایەتی پەیڕەو دەکات. ئەو ئاوازە بەرزەچڕانەی کە بە هۆنراوەی گاتاکان دەچڕێن، هەموو دەقەکان باسی ئازادی مرۆڤ دەکەن «نکوڵی لەوە ناکرێت کە زۆر لەو باسانەی کە ئەفلاتوون، فلۆتین و بەتایبەتی ئەرستۆ لەبواری هونەر هێنایانە پێشێ، هێشتا کارایی و چالاکمەندیی خۆیان پاراستووە...» (۳۸) تەماشای هەقیقەت و جوانی بکە لاپەرە (۹٤).

چالاکی و شکۆمەندی، کە هونەری ئاریانقاچەکان وای کردووە، فەلسەفەی هونەری ئاریای زەردەشتی فرە بەزەریفی، تایبەتمەندی سیاچامەکان بەزیندوویی ماوەتەوە، هەروەها تا ئەمڕۆش وەک قوتابخانەیەکی هونەری ئەو ئاوازە بەرزەچڕانە وەک سەرچاوەیەکی زیندوو هەر ماونەتەوە.

«ئەگەر لەگۆشەیەکی دیکەوە لە هونەر بڕوانین، کاملترین دەربڕینی هونەری کلاسیکە، چونکە هارمۆنیی تەواو هەڵگری هەوێنی ڕوحانی و هزر ئاساو فۆرمە...» (۳۹) تەماشای هەمان سەرچاوە بکە (۱۳٤).

ئەو هونەرەی سیاچامەکان، کاتێک هونەرمەندی سیاچەمانەچڕ دەقێکی، یان ئاوازێکی سیاچەمانە دەچڕێت، وەک زەنگوڵە، دەنگەژێکانی فۆرمەلەی ئاوازەکە، یان ئاوازەکان، ئەو تایبەتمەندییەی وەک چۆن جاران چڕاونەتەوە، ئەئاوا هونەرمەندی سیاچەمانەچڕ، ئەو فۆرمەلەیە پارێزگاری دەکات. ئەوەتا سێکوچکەی سیاچەمانە چڕان (عوسمان کێمنەیی، حەمەحسێن کێمنەیی، جەمیل نەوسوودی)، وەک خۆی واتە ڕوحی، یان فۆرمەلەی سیاچەمانەیان پاراستووە. کاتێک گوندەکانی وڵات وێران دەکران ئەو سیاچەمانە چڕانە، بەئاوازی سیاچەمانەوەی لاواندنەوە، بەتایبەتی بۆ (هەڵەبجەی شەهید) ئەو سیاچەمانەیان بەشیعری فۆلکلۆری چڕیوە، چونکە ئەوە وەک نامەیەک وابوو هەستی مرۆڤایەتییان هەژاند، چونکە هونەر نامەی مرۆڤایەتییە بۆ هەموو مرۆڤەکان، ئاوێنەی ڕیالیستی میللەتێک بەرجەستە دەکات.

«بدیە هەڵەبجەی گەڵاخەزانشا
وێنەی هەورامان یانە وێرانشا
هەوای باخی میر شنەی مۆردانە
سیاویش پۆشان ئاهەورامانە» (٤۰)

تەماشای مێژووی موزکی هەورامان بکە لاپەرە (٤۹۱).

ئەو شاعیرانەی هەورامان، هەر لەسەرەتای دەست پێکردن بە شیعر دانانیان، زۆر بە پەرۆشەوە شیعری نەتەوەیی، یان نیشتمانپەروەری بەشی شێریان بەرکەوتووە، یەکێک لەو هۆزانڤانانە (محەمەد ئەمینی کوڕی کاکە شێخ نەوەی شێخی بەهاددین)ـە، ئەم هۆزانڤانە دەستێکی باڵای لەدانانی شیعری نەتەوەیی هەبووە، بەم شێوەیە دەفەرموێ:

«هەر تۆنی وەشیم وەتەن هر وەش بی
جە دەردو بەڵاو، دیلی، بێ بەش بی
یا گێوتەر دڵگیر پێسەو تۆنیا
بەهەشت وێنەی تۆ ئەرنەبۆنیا
دڵ گەر سەعاتێو بەبێ ڕیاو درۆ
پەی ئازادی تۆ دەنگێ بەرز چڕۆ
دەخیل هەی کورددا، گیانم فیداتا
چەمێو گێڵەندێ وەرو دماتا
وەتەن (کاردۆخی) فامش لاشیەن
پەی تۆعاشقیش جەحەدبەرشیەن» (٤۱)

تەماشای مێژووی هەورامان بکە، لاپەرە (۱۱۵٦).

گـولّزاری هەورامـان لەهەمـوو بوارەکـانی ئەدەبی و هونەری، بەتایبەتی لەشیعری نەتەوەییدا، بایەخی زۆری پێدراوە. کاتێک کاردۆخی باسی نیشتمان دەکات داوای ئەوە دەکـات، کـە زێد زادەی لەدەرد و بەلا، لەدیلی و چەوسـانەوە بەدوور بێت و بەوێنەی پارچەیەک لە بەهەشتی دادەنێت، ئەوەندە نیشـتمانی خـۆش دەوێت، گیانی خۆی، ڕوحی بەئەمەکی خۆی فیدا دەکات.

یەکێکی تر لەو شاعیرانە، کە شیعریان بۆ نیشتمان نووسیوە: مـامۆستا (مـحەمـەد بەهاددین کوردی مـەلا ساحب)ـە، کە هاونازی شیعری (دانا)یە، ئەم شاعیرە لە ساڵانی (١٩٣٤-١٩٧٩) بواری شیعـری نەتەوەیی تاو داوە، بەم شـێـوەیە لە هەوڵی بێ وچاندا بووە، بۆ سەربەرزی نیشتمانەکەی کە بەم شێوەیە دەفەرموێ:

«ئەی تەخت چی بەرگی ماتەمیت پۆشان؟
ئەسرینی هوونین نەدیدەت جۆشان؟
بێ نازو پەرۆش ژەرەژت لاڵەن!
هام ڕازت پەپوون واشەن یادالّەن
هەرچەند بەنامێ ماچا تەختەنی؟
بەڵام پەی ئێمە خەیلێو سەختەنی
شەمالّت فارِان کەردەنت بۆران
تاکوشندە بۆ پەرێ ڕاوێەران» (٤٢)

تەمـاشـای پـیـرشـالـیـاری زەردەشـتی بکە، لاپەڕە (١٠٣).

مـەبەسـتی دانا ئەوەیە کـە خـەڵکی (تەوێلێ) بەسـەربەسـتی ناتوانن سـەیرانی تەخت بکەن، چونکە داگـیـرکـەر بەسنووری دەسـتکرد، ناهێـلّـێت خـەڵکی هەورامـان بچنە ئەو شـوێنە، بۆیە گـڕوتینی هەسـتی نەتەوایەتی ئەم شاعـیـرە، وەها بەرزبووەتەوە بە قـەدەر لووتکەی دالّانی و ڕەنگین، هەروەها ئەم شـیـعـرەی مامۆستای پایەبەرز (دانا) بەناوونیشانی (ئەی تەخت) کردوومە بەگۆرانی، نموونەی شیعری نەتەوەیی فرە فرەن لەگوڵزار و هونەری هەورامانداا.

بۆ کـۆتایی ئەم بابەتەش وشـەی خـەرمـانی ولّات فـرەتر بێت.

سەرچاوەکان:

٢٦- گۆڤـاری (ڕامـان)ی ژمـارە (١٧)، چاوپێکەوتن، لەگـەڵ مەسعود محەمەد، هەولێر، هەڤپەیڤینی ئازاد عەبدولواحید، ساڵی (١٩٩٧) زایینی، ل٦٨.

٢٧- گۆڤاری (ڕامان)ی ژمارە (١٧) هەمان سەرچاوە، ل٦٨.

٢٨- بابەک ئەحـمـەدی، هەقـیـقـەت و جـوانی، وەرگـێـڕانی مەسعوود بابایی، چاپی یەکەم، دهۆک، ساڵی (٢٠٠٨) زایینی، ل٢٨.

٢٩- مەسعود بابایی، هەمان سەرچاوە، ل٥٣.

٣٠- مەسعود بابایی، هەمان سەرچاوە، ل١٩٧.

٣١- دارا محەمەد عوسمان، فۆلکلۆری هەورامان - دەسنووس چاپ نەکراوە.

٣٢- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، ڕەسەنایەتی تیپی بناسە، چاپی یەکەم، هەولێر، ساڵی (٢٠٠٥) زایینی، ل٢٢.

٣٣- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، هەمان سەرچاوە، ل٢٣.

٣٤- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، هەمان سەرچاوە، ل٥٣.

٣٥- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، هەمان سەرچاوە، ل١١٤.

٣٦- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، هەمان سەرچاوە، ل٩٢.

٣٧- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، هەمان سەرچاوە، ل٩٣.

٣٨- بابەک ئەحـمـەدی، هەقـیـقـەت و جـوانی، وەرگـێـڕانی مەسعوود بابایی، چاپی یەکەم، دهۆک، ساڵی (٢٠٠٨) زایینی، ل٩٤.

٣٩- بابەک ئەحمەدی، هەمان سەرچاوە، ل١٣٤.

٤٠- دارا مـحـەمـەد عـوسـمـان، مـێـژووی مـوزیکی هەورامـان، چاپی یەکەم، سلێمانی، ساڵی ٢٧١٠ کوردی، ٢٠١٠ عیسایی، ل٤٩١.

٤١- د.محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی هەورامان، چاپی یەکەم تهران، ساڵی (١٣٨٠) هەتاوی، ل١١٥٦.

٤٢- دانا (مـحـەمـەد بەهاددین مـەلاساحب) پـیـرشـالـیـاری زەردەشتی، چاپی دووەم، ساڵی (٢٠١٢) زایینی، ل١٠١.

٤٣- دانا (مـحـەمـەد بەهاددین مەلا ساحب) هەمان سەرچاوە، ل١٠٣.